

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ TARYBA

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1973
metai

VILNIUS 1974

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD OF
THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1973

VILNIUS

1974

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER — WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1973

VILNIUS

1974

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1973

ВИЛЬНИУС

1974

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

DOBROVOLSKAS JONAS, JURGINIS JUOZAS, KUN-
CYTĖ NIJOLĖ, MERKYS VYTAUTAS, MILIŪS VACYS,
STRAZDŪNAITĖ RITA (sekretorė), SADZIUS HEN-
RIKAS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas),
TAUTAVIČIUS ADOLFAS, TYLA ANTANAS, VAITKE-
VIČIUS BRONIUS (vyr. redaktorius), ŽEPKAITĖ
REGINA

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-294}{M851(10)-74}$ Z-74

© LTSR MA Istorijos institutas, 1974

UDK 9(474.5) 26

**KLASIŲ KOVA LIETUVOJE
SOCIALIZMO STATYBOS PRADINIŲ LAIKOTARPIU
(1940—1941 m.)**

HENRIKAS ŠADZIUS

Nugalėjus socialistinei revoliucijai ir įvedus proletariato diktatūrą, klasės neišnyksta. Pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu likviduojamos priešiškos, išnaudotojiškos klasės. Tai įnirtingos kovos laikotarpis. Darbininkai kovoja prieš savo klasinius priešus kaip valdančioji klasė, remdamiesi valstybinės valdžios ir valdymo organais. Nuverstos klasės laisva valia neatsisako savo viešpatavimo. Todėl vienas iš pagrindinių proletariato diktatūros uždavinių yra įveikti išnaudotojišką klasių bei priešiškų sluoksnių, grupių pasipriešinimą.

Pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu klasių kovos įnirtingumas ir formos priklauso ne tiek nuo proletariato, kiek nuo reakcinių jėgų pasipriešinimo, jo formų. Darbininkų klasė, paėmusi valdžią, objektyviai nesuinteresuota nei kelti, nei aštrinti klasių kovą krašte. Ją paprastai primeta nueinančios nuo istorijos arenos klasės.

V. Leninas yra davęs išsamią klasių kovos ypatumų proletariato diktatūros sąlygomis analizę, pabrėždamas, kad priešiškų klasių likvidavimas yra ilgas ir sudėtingas procesas, kad klasių kova „... po kapitalo valdžios nuvertimo, po buržuazinės valstybės sugriovimo, po proletariato diktatūros įvedimo ne išnyksta (kaip įsivaizduoja senojo socializmo ir senosios socialdemokratijos vulgarizatoriai), o tik keičia savo formas, darydamasi daugeliu atžvilgių dar įnirtingesnė“¹. Jis nurodė, kad „proletariato diktatūra yra atkakli kova, kruvina ir bekraujė, prievartinė ir laiki, karinė ir ūkinė, pedagoginė ir administracinė, prieš senosios visuomenės jėgas ir tradicijas“².

¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 29, V., 1954, p. 354.

² Ten pat, t. 31, V., 1955, p. 26.

1940 m. socialistinė revoliucija Lietuvoje dėl palankių vidaus ir tarptautinių sąlygų nugalėjo taikiu keliu. Lietuvos buržuazija, netikėtai užklupta birželio įvykių, nesugebėjo pasipriešinti ir buvo priversta taikiai užleisti savo pozicijas.

Tačiau vėlesni įvykiai parodė, kad ji dar galutinai neprarado vilčių ir neatsisakė mėginimų susigrąžinti prarastas pozicijas. Dėl to reakcinės jėgos rinkimų į Liaudies Seimą metu platino atsišaukimus ir proklamacijas³, mėgino papirkti rinkėjus arba grasino smurtu susidoroti su tais, kurie balsuos už Lietuvos Darbo Sąjungos kandidatus. Buvę buržuazinių partijų ir organizacijų veikėjai⁴ bei kiti antiliaudiniai elementai kai kuriose respublikos vietovėse rinkiminių susirinkimų metu bandė apjuodinti išskeltus kandidatus, pratempti savuosius arba kvietė balsuoti tik už lietuvius.

Kaip žinoma, reakcinių jėgų pastangos sukliudyti rinkimus į Liaudies Seimą buvo bevaisės: 1940 m. liepos 14—15 d. rinkimuose dalyvavo 95,51% turinčių teisę balsuoti rinkėjų. 99,19% iš jų atidavė savo balsus už Lietuvos Darbo Sąjungos kandidatus⁵. Rinkimų rezultatai akivaizdžiai parodė buržuazijai, kokia didelė buvo liaudies masių neapykanta senajam režimui.

Tarybų valdžios įsitvirtinimo metu gana pasyvi ir iš esmės gaivališka lietuviškosios buržuazijos veikla, ginant savo interesus, krašte gilėjant socialistiniams pertvarkymams, tampa vis aktyvesnė, organizuotesnė ir ypač sustiprėja, Lietuvos TSR įstojus į TSRS.

Klasių kova Lietuvoje 1940—1941 m. reiškėsi ekonomikoje, ideologijoje ir politikoje.

I. Klasinis priešas iš esmės nuo pat pirmųjų dienų pradėjo sabotuoti ir trukdyti socialistinius pertvarkymus, Tarybų valdžios vykdomus respublikos ekonomikoje.

Prasidėjus antrajam pasauliniam karui, Lietuvoje ėmė reikštis rinkos sutrikimo, kainų kėlimo, spekuliacijos simptomų. Nuvertus buržuazijos valdžią ir susikūrus Liaudies vyriausybei, dalis įmonininkų, numatydami galimą tolimesnę įvykių evoliuciją, pradėjo nesirūpinti žaliavų, kuro papildymu, atsisakinėjo išpirkti, atsiimti jų vardu muitinėje gautas prekes arba net grąžindavo jas į užsienį⁶. Prekybininkai ir pramonininkai stengėsi iš bankų gauti kuo daugiau pinigų, juos paversti materialinėmis vertybėmis.

³ PA, f. 1771, ap. 16, b. 10, l. 11.

⁴ J. Vildžiūnas, Kova be atvangos, V., 1970, p. 230.

⁵ Vyriausybės žinios, 1940.VII.17, Nr. 717.

⁶ Darbo Lietuva, 1940.IX.10.

Birželio pabaigoje—liepos mėnesį (iki nacionalizacijos) kai kurie kapitalistai ar jų paskirti administratoriai įvairiais būdais sugebėjo išimti didžiules pinigų sumas. „Drobės“ fabriko valdyba išėmė iš kasos 328 tūkst. Lt ir išdavė vekselių už 163 tūkst. Lt sumą; S. ir J. Salmanų odos fabriko savininkai išėmė 87 tūkst. Lt; iš firmos „Šerševskis ir Ko“ kasos buvo išimta 93 tūkst. Lt ir pervesta užsienyje gyvenusiam savininkui 462 tūkst. Lt; iš „Litekso“ fabriko kasos buvo išimta 267 tūkst. Lt ir pervesta fiktyvių kreditorių vardais į užsienį 433 tūkst. Lt⁷. Dideles pinigų sumas išėmė ir kai kurių kitų įmonių savininkai bei valdytojai. Apskritai, kapitalistai iki nacionalizacijos sugebėjo išimti grynais pinigais ir neteisėtai išduoti vekselių beveik už 3 mln. Lt sumą⁸.

Tuo pat metu kita grupė savininkų ir valdytojų mėgino kaupiti ir slėpti prekių, žaliavų atsargas, kelti kainas. Tauragės miesto gyventojas Sajuskas specialiai įtaisytame rūsyje paslėpė 16 t mėsos; kaunietis Sluckis užmūrijo įvairios manufaktūros ir prekių už 10 tūkst. Lt; vilnietė Kaganienė paslėpė kailių ir manufaktūros už 25 tūkst. Lt⁹.

Kapitalistiniai elementai tokiais veiksmais kurstė prekių pirkimo ir kaupimo psichozę, kėlė paniką, bandė sutrikdyti gamybą, sutrukdyti darbo žmonių aprūpinimą. Kartu buvo siekiama sukelti gyventojų nepasitenkinimą.

Siekdama užkirsti kelią šiai žalingai veiklai, kurios tikslas buvo dezorganizuoti ūkinį gyvenimą, ir užtikrinti normalų gyventojų aprūpinimą, Liaudies vyriausybė įvedė griežtą kapitalistinės ekonomikos kontrolę, pirmiausia pritaikiusi dar buržuazinio seimo 1940 m. gegužės 7 d. „Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą“, kuris galiojo iki liepos 10 d., t. y. iki Liaudies vyriausybės priimto naujo „Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymo“¹⁰, taip pat „Prekybos tvarkymo bei priežiūros įvedamąjį įstatymą“¹¹.

Remdamasis minėtaisiais įstatymais, finansų ministras 1940 m. birželio—liepos mėnesiais paskelbė keletą naujų įsakymų, kuriais buvo siekiama užtikrinti nepertraukiamą ir normalią įmonių veiklą, užkirsti kelią jų turto grobstymui. Taip pat buvo draudžiama uždarinėti pramonės bei prekybos įmones, slėpti prekes, kelti jų kainas, užsiiminėti spekuliacija¹².

⁷ Tiesa, 1940.XII.24.

⁸ CVA, f. R-754, ap. 2, b. 38, l. 10.

⁹ Tiesa, 1940.XII.24.

¹⁰ Vyriausybės žinios, 1940.VIII.1, Nr. 721. Šis Liaudies vyriausybės priimtas įstatymas iš esmės skyrėsi nuo buržuazinio seimo tų pat metų gegužės 7 d. įstatymo.

¹¹ Vyriausybės žinios, 1940.VIII.8, Nr. 723.

¹² Jau birželio 17 d. finansų ministras, remdamasis gegužės 7 d. įstatymo I str., paskelbė įsakymą, kuriuo prekybininkams ir pramonininkams buvo draudžiama kelti prekių kainas, slėpti prekes, sudarinėti nenormalias prekių atsargas (Vyriausybės žinios,

Svarbiausias minėtųjų priemonių tikslas buvo ne tik užkirsti kelią priešišky elementų kenkimui, bet ir aktyviai veikti neorganizuotą rinką, ją ruošiant socialistiniam pertvarkymui.

Kova su kapitalistiniais elementais tebevyko, ir nacionalizavus stambiąją pramonę bei prekybą. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1940 m. spalio 22 d. įsaku pakeitė Baudžiamojo statuto 578 str. IV ir V dalis. Naujojoje redakcijoje buvo nurodyta, kad „tomis pat baudmėmis ir tais pat pagrindais baudžiami nacionalizuotų įmonių bei įstaigų buvusieji savininkai, valdybų nariai, akcininkai, dalininkai, tarnautojai ir šiaip asmenys, kurie, numatydami tų įmonių bei įstaigų nacionalizavimo galimumą, po 1940 m. birželio 17 d. patys arba per kitus asmenis savinosi pinigus, prekes ar kitą tų įmonių ar įstaigų turtą, kurios vėliau buvo nacionalizuotos, ir tuo kenkė jų reikalams“¹³. Vykdydamas minėtąjį įsaką, Vilniaus II liaudies teismas 1941 m. vasario 8 d. nutarimu priteisė buvusiems savininkams, kurie, numatydami galimą nacionalizavimą, pasisavino iš savo įmonės kasos 53,9 tūkst. lt, gražinti dalį sumos¹⁴.

Tarybų valstybė stengėsi apriboti ir išstumti kapitalistinius elementus, apdėdama juos didesniais mokesčiais, varžydama galimybes naudotis gamybos priemonėmis ir samdomuoju darbu. Mokesčiai įgyja politinę funkciją — juos didinant, pakertama kapitalistinių elementų ekonominė galia ir pagreitinamas jų likvidavimas. Kaip buvo išstumiamas privatus kapitalas, vaizdžiai matyti iš tokios liaudies ūkio šakos, kaip, pavyzdžiui, prekyba, kur privatus sektorius pastebimai susiaurėjo.

1940 metams Lietuvoje buvo išpirkti 23 855 privatinės prekybos verslo liudijimai. 1941 metams verslo patentų buvo išduota 12 227¹⁵, t. y. beveik per pusę mažiau (49%). 1941 m. pradžioje privatus sektorius tesudarė 20—25% respublikos mažmeninės prekių apyvartos, tuo tarpu valstybinei ir kooperatinei prekybai teko 75—80%¹⁶. Privačių prekybos įmonių ypač sumažėjo 1941 m. Tų metų balandžio mėn. tebuvo likusios 2869 veikiančios privačios prekybos įmonės; tai sudarė tik 18% metų pradžioje išpirktų verslo patentų ir apie 36% bendro tuo metu veikusių

1940.VI.22, Nr. 711). Birželio 28 d. ministras, remdamasis tuo pačiu įstatymu, įpareigojo pramonės bei prekybos įmonių savininkus, valdytojus ir vedėjus rūpintis normalia įmonių veikla, laiku aprūpinti jas žaliavomis, kuru, prekėmis ir kitkuo, kas reikalinga gamybai bei prekybai (Vyriausybės žinios, 1940.VII.4, Nr. 714). Liepos 16 d. įsakymu ministras nustatė, kad visos stambesnės pramonės ir prekybos įmonės kiekvienos dienos pajamas turi įnešti į bankus, o mokėjimus vykdyti bepiniginiu atsiskaitymu per einamąsias sąskaitas (Vyriausybės žinios, 1940.VIII.22, Nr. 726).

¹³ Darbininkų žodis, 1940.XI.1.

¹⁴ CVA, f. 763, ap. 5, b. 42, l. 202.

¹⁵ Lietuvos TSR liaudies ūkio plano vykdymo pagrindiniai rodikliai, 1941, Nr. 1—2, p. 40.

¹⁶ Tarybų Lietuva, 1941.II.12.

prekybos įmonių skaičiaus. 1941 m. birželio mėn. privatinės prekybos pozicijos buvo visai pakirstos: jos lyginamasis svoris mažmeninėje prekyboje apyvartoje nepašoko 10% ¹⁷.

Respublikos gyvenime vykstant vis intensyvesniems socialiniams bei ekonominiams socialistiniams pakeitimams, klasinis priešas kai kuriose vietose perėjo prie atvirų diversinių aktų, pavyzdžiui, padegdavo nacionalizuotas įmones ir pan. Kauno „Maisto“ fabrike 1941 m. pradžioje dėl kenkėjiškų elementų veiklos krito kiaulių daugiau kaip už 100 tūkst. rb sumą. 1941 m. naktį iš vasario 1 į 2 d. buvo padegti Kauno tekstilės fabrikas „Bostonas“ ir buvusi Tangoro dažymo aparatūros įmonė ir kt. Tarybų valdžios organai ėmėsi priemonių priešiškių elementų pasipriešinimui palaužti, darbo žmonių interesams apginti. Lietuvos KP(b) CK ir LKT priėmė specialų nutarimą dėl įmonių apsaugos. Už kenkimą ir sabotажą prokuratūra patraukė griežton atsakomybėn 20 buvusių įmonių savininkų ¹⁸.

Liaudies ūkio pertvarkymas socialistiniais pagrindais, įvedamas planavimas buvo naujas dalykas respublikos ekonomikoje. Trūko kvalifikuotų specialistų, patyrimo. O nemaža dalis vadovaujančių ūkio darbuotojų, kurie buržuazijos valdymo metais buvo susiję su stambiaja kapitalistine nuosavybe, savo pareigas atlikinėjo formaliai, nustatinėjo nepagrįstas užduotis, sąmoningai darydavo klaidų. Todėl ir pirmuose respublikos liaudies ūkio planuose pasitaikė neapgalvotų užduočių, rimtų trūkumų.

Lietuvos darbininkų klasė, Komunistų partijos vadovaujama, įveikdama buržuazijos pasipriešinimą, palyginti per trumpą laiką sėkmingai įvykdė kapitalistinių elementų apribojimo industrinėse liaudies ūkio šakose politiką.

Jau pirmomis revoliucijos dienomis, respublikoje įsigalint proletariato diktatūrai, Lietuvos Komunistų partija, Liaudies vyriausybė ėmėsi veiksmingų priemonių ir kaimo stambiosios buržuazijos ekonominei galiai palaužti. Tačiau kaimo buržuazija, kaip ir miesto, nesirengė pasiduoti be kovos.

Atėjus į valdžią Liaudies vyriausybei, priešiški elementai, siekdami nuteikti prieš ją darbo valstietiją, pradėjo skleisti gandus, esą, naujoji valdžia žadanti nedelsiant įvesti komunizmą, atimti iš valstiečių žemę, pastatus, padargus, gyvulius. Savaimė suprantama, tai silpnino darbo valstiečių revoliucinį aktyvumą. Liaudies vyriausybė ėmėsi priemonių šioms gands demaskuoti. Tuo tikslu per radiją kalbėjo žemės ūkio ministras M. Mickis ¹⁹, kuris parodė skleidžiamų kalbų nepagrįstumą ir

¹⁷ PA, f. 1771, ap. 7, b. 1, l. 2.

¹⁸ K. Surblys, Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965, p. 40.

¹⁹ Lietuvos aidas, 1940.VI.22—23.

Liaudies vyriausybės vardu pabrėžė, kad žemė ir ūkiai, priklausą tiems savininkams, kurie juos įgijo sąžiningu keliu ir kuriems žemė yra pragyvenimo šaltinis, o ne spekuliacijos objektas, liks nepaliesti. Šis paaiškinimas nuramino darbo valstietiją.

Savo ruožtu Liaudies vyriausybė ėmėsi kontrpriemonių prieš stambiąją kaimo buržuaziją. Kadangi kai kurie dvarų savininkai, valdytojai pradėjo naikinti konfiskuotiną turtą, pardavinėti gyvulius, inventorių²⁰, vidaus reikalų ministras įpareigojo apskričių viršininkus užkirsti tam kelią²¹. Taip pat buvo uždrausta be specialaus leidimo parduoti ar skersti veislinius gyvulius²². Šios priemonės tam tikru mastu apribojo kaimo stambiosios buržuazijos sabotажą.

Dvarininkai ir buožės atkakliai priešinosi žemės reformai. Kai kuriose vietovėse į žemės komisijas pavyko prasiskverbti antitarybiškai nusiteikusiems ar žemos moralės kaimo išnaudotojų elementams, kurie vadovavosi visiškai kitokiais siekiais ir sąmoningai iškraipydavo partijos politiką kaime. Tokie komisijų nariai lengvai pasiduodavo buožių įtakai. Valstybiniam žemės fondui jie paskirdavo menkesnes žemes, geriausias palikdami seniesiems šeimininkams. Dėl to daugeliui bežemių ir mažžemių teko blogesnės žemės sklypai²³. Čekiškės valsčiaus žemės komisija, į kurią įėjo priešiški elementai, sunaikino žemės paskyrimo valstiečiams dokumentus²⁴. Gargždų valsčiuje kai kurie buožės, skirstant jų žemes, ėmėsi prievartos ir grasinimų, kad priverstų bežemius ir mažžemius valstiečius atsisakyti jiems atiduotos per reformą žemės.

Kovą su partijos politikos iškraipymais žemės reformos laikotarpiu sunkino tai, kad Žemės ūkio liaudies komisariato aparate ir kitose jam pavaldžiose įstaigose tarp agronomų, matininkų buvo nemaža stambių žemvaldžių, buožių, kurie sąmoningai trukdė vykdyti tarybinę žemės reformą, ilgai nenagrinėdavo valstiečių skundų dėl neteisėtų žemės komisijų veiksmų ir neatsakydavo į juos, dažnai klaidingai sprendavo žemės reformos klausimus²⁵. Tuo jie siekė sukompromituoti Tarybų valdžią respublikos darbo valstiečių akyse. Šitokia padėtis galėjo susidaryti dėl to, kad Žemės ūkio liaudies komisariate iš 520 tarnautojų 73 buvo buvę

²⁰ Antai Vilniaus apskrities dvarininkė M. Jasunec nepripažino paskirto komisaro, sabotavo jo nurodymus, pardavinėjo galvijus, inventorių, grūdus (Prawda Wileńska, 24.VII.1940). Tokių pavyzdžių būta ir daugiau.

²¹ Tiesa, 1940.VI.29.

²² Vyriausybės žinios, 1940.VII.4, Nr. 714.

²³ А. Е ф р е м е н к о, Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовском деревне в 1940—1941 годах, В., 1972, р. 111.

²⁴ Valstiečių laikraštis, 1940.VIII.27.

²⁵ Tiesa, 1941.I.25.

aktyvūs tautininkai, 17 — krikščionys demokratai, 5 — liaudininkai, 179—
šauliai²⁶.

Respublikos partinė organizacija nuveikė didelį darbą, šalindama klasinių priešų padarytas klaidas, vykdant žemės reformą, ir tuo pačiu užtikrino sėkmingą jos baigtį. Įvykdžius žemės reformą, Lietuvos kaime galutinai buvo likviduoti stambūs žemvaldžiai. Jie buvo visiškai išstumti iš ekonominio ir politinio gyvenimo. Stiprus smūgis buvo suduotas ir buožijai, apribojus žemėvaldą iki 30 ha. Buožės neteko teisės pirkti ir parduoti žemę, specialūs įstatymai suvaržė galimybes išnaudoti samdomąjį darbą.

Klasinis priešas nepraleido progos pasinaudoti ir tais sunkumais, su kuriais susidūrė Tarybų valdžia 1940—1941 m., kurdama ir stiprindama tarybinius ūkius respublikoje. Nesant pakankamai kvalifikuotų kadrų, atskirų tarybinių ūkių vadovais buvo paskirti buvę administratoriai, nuomininkai, kurie praktiniame darbe pasirodė esą priešiški Tarybų valdžiai. Šie „vadovai“ stengėsi sukompromituoti tarybinius ūkius: eikvojo valstybinį turtą, piovė veislinius gyvulius, šėrė juos sėkliniais grūdais, darbininkus siūsdavo dirbti ne pagal paskirtį, nesirūpino jų buitimi. Tokie faktai buvo atskleisti Kalvarijos tarybiniame ūkyje²⁷. Apie panašius trūkumus buvo kalbama 1940 m. gruodžio 6—7 d. vykusiame respublikos žemės ūkio darbuotojų suvažiavime²⁸.

Kaip žinoma, Lietuvos KP(b) ir vyriausybė 1940 m. nemanė, kad pirmaeilis uždavinys yra kolektyvizuoti valstiečių ūkius. Priešingai, buvo demaskuojama buržuazinė propaganda, kuri teigė, kad komunistai, vos atėję į valdžią, tuojau imsis priverstinės kolektyvizacijos. Tačiau kai patys valstiečiai pradėjo domėtis kolūkių gyvenimu, partija laikė esant reikalinga palaikyti valstiečių judėjimą už kolūkių kūrimą. Tuo tarpu buožės, jau buržuazijos valdymo metais platinę melagingus gandus apie Tarybų Sąjungos kolūkinės santvarkos pasiekimus, dar labiau suaktyvino antikolūkinę agitaciją, skleidė įvairias nesąmones apie kolektyvinius ūkius²⁹. Siekdami sukompromituoti jų idėją, buožės patys ėmė kurti „kolūkius“. To meto spaudoje minimas Panevėžio apskrities Ramygalos valsčiaus dvarininkas Antanaitis, anksčiau valdęs 500 ha žemės, o dabar bandęs organizuoti „kolūkį“. Tokių pavyzdžių būta ir daugiau. Savaiame suprantama, vietiniai partiniai ir tarybiniai organai kovojo tiek su antikolūkinės agitacijos skleidėjais, tiek ir su panašaus

²⁶ A. Butkutė-Rameliene, Lietuvos Komunistų partijos kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941), V., 1958, p. 132.

²⁷ Ten pat, p. 141—142.

²⁸ Tiesa, 1940.XII.7.

²⁹ А. Ефременко, min. veik., p. 211.

pobūdžio kolūkių kūrėjais³⁰. Tą daryti juos įpareigojo ir Lietuvos KP(b) V suvažiavimo revoliucija³¹.

Tarybų valdžia įgyvendino ir nemaža kitų priemonių, padedančių stiprinti socializmo pozicijas kaime, apriboti buožijs ekonominę galią.

Sia prasme svarbų vaidmenį atliko Tarybų valdžios vykdoma klasinė mokesčių politika, kuri ne tik padėjo stiprinti darbininkų klasės ir darbo valstietijos sąjungą, bet ir finansiškai spausti kapitalistinius elementus. Jau 1940 m. 2—3 kartus padidintas žemės mokestis faktiškai palietė apie 25 tūkst. ūkių³². 1941 m. gegužės mėn. įvestas žemės ūkio mokestis dar labiau buvo nukreiptas prieš buožinius kapitalistinius elementus ir panaudotas kaip įrankis pastarųjų ekonominei galiai apriboti.

Buožės įvairiais būdais sabotavo Tarybų valdžios priemones. Ypač smarkiai tam tikra dalis buožijos pasipriešino, vykdamt privalomą grūdinių prievolių pristatymą valstybei 1941 m. pavasarį³³. Daug kur buožės sabotavo ir pavasario sėją. Tai buvo konstatuota Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos TSR LKT 1941.V.28 d. nutarime, kur nurodoma, kad kai kurie buožių ūkiai atsisakė laiku atlikti pavasario sėją ir stojo į tiesioginio sabotazo kelią. Lietuvos TSR LKT įpareigojo respublikos prokurorą traukti griežton teismo atsakomybėn asmenis, sąmoningai nevykdančius pavasario sėjos, atimti iš sabotuojančių buožių žemę, konfiskuoti pastatus, inventorių ir gyvulius³⁴. 1941 m. birželio mėn. vien Šakių apskrityje buvo konfiskuoti 27 sabotuojančių buožių ūkiai.

Tarybų valdžios vykdoma kapitalistinių kaimo elementų apribojimo ir išstūmimo politika sukėlė kaimo buržuazijos — buožijos pasipriešinimą. Lietuvos kaime susidariusi padėtis buvo vaizdžiai apibūdinta Lietuvos KP(b) V suvažiavime: „Mūsų kaime yra dabar proletariniai elementai ir visai neturtingi valstiečiai, vidutiniai valstiečiai, kurie šiandien sudaro didžiausią masę kaime, ir buožės.

Tarp šių grupių visuomet vyko žūtbutinė kova, *ši kova neišnyko dabar ir neišnyks, kol kaime bus buožė*“ (išskirta mūsų.— H. Š.)³⁵.

Eksproprijuotų klasių neapykanta Tarybų valdžiai buvo tokia didelė, jog jos galėjo eiti į sandėrį su bet kuo, kad tik atkovotų prarastas pozicijas.

³⁰ Tarybų Lietuva, 1941.II.20.

³¹ Tiesa, 1941.II.16.

³² A. Žilėnas, Mokesčių politika kaime Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje metais (1940—1941), Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Ekonomika, t. VIII, sąs. 2, 1968, p. 35.

³³ A. Ефременко, min. veik., p. 178—179.

³⁴ Tiesa, 1941.VI.6.

³⁵ A. Sniečkus, Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą, K., 1941, p. 24.

II. Klasijų kova, nors ir ne taip akivaizdžiai, vyko ir ideologiniame fronte, nes reakcinga buržuazinės inteligentijos dalis, tebedirbusi įvairiose kultūrinio darbo srityse, taip pat atkakliai priešinosi švietimo, kultūros, ideologijos socialistiniams pertvarkymams, gynė nuverstų klasių ir sluoksnių interesus.

Skirtingai nuo kitų socialinių bei ekonominių formacijų, socializmą darbo žmonės kūrė sąmoningai. Todėl, nuvertus buržuazijos diktatūrą, Lietuvos KP(b) reikėjo atlikti didelį darbą, ugdant liaudies masėse socialistinį sąmoningumą, įveikiant buržuazinės ideologijos atgyvenas jų sąmonėje. Buržuazijos skleidžiamos idėjos negalėjo iš karto išnykti, nes buvo įleidusios gana galias šaknis tiek žymios dalies inteligentijos, tiek ir dalies darbo žmonių sluoksniuose. Norint jas įveikti, reikėjo ilgai, kruopščiai ir sistemingai dirbti. Respublikoje prasidėjo atkakli kova už naują žmogų, laisvą nuo praeities atgyvenų, sąmoningą socializmo kūrėją.

Siekdama nugalėti kapitalizmo liekanas darbo žmonių sąmonėje ir kovodama prieš buržuazinę ideologiją, Partija negalėjo neatsižvelgti į tai, kad Lietuvoje, valdant nacionalinei buržuazijai, viešpataujanti to meto ideologija buvo buržuazinis nacionalizmas, teisingas ir saugojęs klasinį buržuazijos viešpatavimą, ir kad Lietuvos buržuazija, norėdama atitraukti darbo žmonių mases nuo klasių kovos, plačiai propagavo vadinamąją „vieningos srovės“ teoriją bei, prisidengdama tariama vidinių nacionalinių interesų vienybe, mėgino užtušuoti klasinius prieštaravimus lietuvių tautos viduje, ignoravo nacionalinės kultūros klasinį turinį.

Atsipeikėjusi nuo pirmųjų nesėkmių, lietuviškosios buržuazinės reakcijos dalis savo idėjoms sleisti pirmiausia mėgino panaudoti senuosius laikraščius, dar kurį laiką ėjusius ir po buržuazijos diktatūros žlugimo. Jau birželio pabaigoje, dangstydamosi darbo inteligentijos vardu, ji bandė užmaskuotai sleisti savo, nors ir naujai modifikuotas, pažiūras. Dienraštis „Lietuvos žinios“ rašė: „Darbo inteligentija gali būti ne tik lojali, bet aktyvi, nuoširdi bendradarbė, kai žino, kad kovojama už *nepriklausomą* Lietuvos Liaudies respubliką, susietą patvariais draugystės ryšiais su Sovietų Sąjunga, tačiau *laisva tvarkytis savo viduje, išlaikyti savitą ūkio santvarką ir savąją kultūrą*“ (išskirta mūsų.— H. S.)³⁶.

Jau tuo laiku nacionalistinė propaganda pradėjo kurstyti neapykantą kitoms tarybinėms tautoms, pirmiausia rusų tautai, bei tendencingai interpretuoti Tarybų valdžios vykdomus socialinius bei ekonominius ir kultūrinius pertvarkymus. Reakcinės lietuviškosios buržuazijos likučiai, pro-

³⁶ Lietuvos žinios, 1940.VI.28.

paguodami senus ar naujai modifikuotus savo ideologijos teiginius, mėgino savo atmirštančios klasės labai vykdomą veiklą vaizduoti kaip kovą už lietuvių tautos, Lietuvos laisvę. Šitaip buvo mėginama veikti įvairiuose kultūrinio darbo baruose.

Komunistų partija ir Tarybinė vyriausybė iš karto pradėjo pertvarkyti buvusią buržuazinę švietimo sistemą, šalinti iš jos tai, kas reakcinga ir atgyvenę, kūrė socialistinę liaudies švietimo sistemą. Čia buvo vadovaujamosi V. Lenino teiginiu, kad „...mūsų darbas mokyklų srityje yra ta pati kova buržuazijai nuversti“³⁷. Didelė respublikos mokytojų dalis palankiai sutiko Tarybų valdžios priemones, pertvarkančias švietimą. Tačiau buvo ir asmenų, labiau paveiktų buržuazinės ideologijos, aktyviai dalyvavusių įvairiose buržuazinio judėjimo srityse. Tokie mokytojai trukdė vykdyti pertvarkymus, agitacija ir grasinimais draudė moksleiviams dalyvauti visuomeninių organizacijų veikloje³⁸ ir pan.

Naujų uždavinių iškilo ir aukštojo mokslo srityje. Dabar jis turėjo tarnauti proletarinės valstybės interesams, ruošti tarybinės inteligentijos kadrus, kurti naują socialistinę visuomenę. Tačiau tam tikra dalis aukštųjų mokyklų senųjų specialistų dėstytojų svyravo, o kita dalis, kuri anksčiau priklausė buržuazinėms partijoms, organizacijoms, draugijoms bei korporacijoms, netgi žlugdė Tarybų valdžios vykdomas priemones. Vis dar tebeveikiami buržuazinės ideologijos, tokie dėstytojai savo skaitomose paskaitose propagavo antimokslinius teiginius, trukdė studijuoti marksizmą-leninizmą, kurstė nacionalinę neapykantą, vietinius dėstytojus mėgino priešpastatyti atvykusiems iš kitų respublikų ir skleidė studentų tarpe svetimas idėjas.

Respublikos partinė organizacija demaskavo šiuos priešiškus veiksmus ir nenukrypstamai pertvarkinėjo liaudies švietimą bei aukštąsias mokyklas. Buvo atliktas didelis darbas, kovojant prieš tas idėjas, kurias savo viešpatavimo laikotarpiu buržuazija sugebėjo įskiepyti mokytojams ir dėstytojams. Tačiau senosios mokyklos ir mokytojų sistemos atmetimas dar nereiškė atsisakymo nuo to, kas joje buvo teigiama, ką, kritiškai pervertinus, buvo galima pritaikyti, kuriant naują, tarybinę mokyklą.

Socializmo statybos uždaviniams įvykdyti buvo panaudojamos ideologinio poveikio priemonės ir įstaigos — tiek anksčiau tarnavusios buržuazijos interesams, tiek naujai sukurtos. Ideologinio poveikio priemonėmis pirmiausia buvo siekiama atskleisti buržuazinės ideologijos ir politikos buržuazinės diktatūros metais pragaištingumą lietuvių tautai. Ypač svarbus vaidmuo čia teko masinės informacijos priemonėms, to meto sąlygomis — pirmiausia spaudai. Nors senųjų laikraščių „Lietuvos

³⁷ V. I. Leninas, Raštai, t. 28, V., 1954, p. 67.

³⁸ A. Butkutė-Rameliene, min. veik., p. 191.

aidas“, „XX amžius“ ir kitų turinys pasikeitė, žlugus buržuaziniam režimui, tačiau visiškai spauda persitvarkė tik liepos viduryje. Iki tol ėjusi spauda — viešpatavusios buržuazijos ideologinis įrankis — buvo galutinai likviduota.

Istorinis lietuvių tautos posūkis į tarybinį kelią drauge buvo ir esminio lūžio, vystant literatūrą bei meną, vertinant kultūrinį palikimą, pradžia. Šiame darbo bare Lietuvos KP(b) parodė, kokie žalingi yra reakciniai prasimanymai apie vieningos nacionalinės kultūros, esant kapitalizmui, galimumą. Partija aiškino, kad lietuvių tautos negalima sutapatinti su nacionalinės buržuazijos diktatūra, kad lietuvių liaudis buržuazijos valdymo metais pati kentė priespaudą. Lietuvos KP(b) čia vadovavosi lenininiu mokymu apie dvi buržuazinės nacijos kultūras. „Yra dvi nacijos šiuolaikinėje naciijoje,— rašė V. Leninas.— Yra dvi nacionalinės kultūros kiekvienoje nacionalinėje kultūroje“³⁹. Lietuvos KP(b) V suvažiavimo ataskaitiniame pranešime, kalbėdamas kultūrinio palikimo vertinimo klausimu, A. Sniečkus pasakė: „Mūsų uždavinys dabar yra paimti visa, kas buvo objektyviai pažangaus šioje kultūroje, nes visa, kas buvo pažangaus, priklauso darbo žmonėms. Garbingiausios liaudies kovų tradicijos turi padėti mums tolimesnėje kovoje, kovoje dėl socializmo statybos“⁴⁰. Partija kūrybiškai derino revoliucines priemones su teisinga pažiūra į pažangų kultūrinį palikimą, kartu principingai kovodama prieš dešinįjį ir kairįjį nukrypimą, vertinant kultūrinį palikimą⁴¹.

1940 m. nuvertus buržuazijos diktatūrą, pradėjo formotis lietuvių tarybinė inteligentija. Žymi dalis senosios inteligentijos, nors atskiros jos grupės ir svyravo, taip pat laipsniškai įsijungė į kūrybinį darbą. Partijos ideologinis darbas buržuazinės inteligentijos tarpe suvaidino svarbų vaidmenį, ją perauklėjęt socializmo idėjų dvasia, griauinant susiformavusios buržuazinių inteligentų idealistinės pasaulėžiūros pagrindus, ugdant mokslinę materialistinę jų pasaulėžiūrą. Kai dėl buržuazinės inteligentijos reakcingos dalies, tai ji uoliai gynė buržuazijos interesus, įvairiais būdais priešinosi socialistiniams krašto ekonomikos ir kultūros pertvarkymams, skleisdama gandus, šmeižtus, įvairius prasiimanymus apie Tarybų valdžią⁴².

³⁹ V. I. Leninas, Raštai, t. 20, V., 1953, p. 16.

⁴⁰ A. Sniečkus, Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime..., p. 75.

⁴¹ Jau pirmosiomis revoliucinių pertvarkymų dienomis spaudoje pasirodė V. Drazdausko straipsnis „Kultūrinis palikimas“, kuriame autorius kategoriškai teigė, kad ankstesnėje lietuvių literatūroje nebuvo nieko pažangaus ir vertingo (Lietuvos aidas, 1940.VI.25—26). 1940.VII.2 „Tiesoje“ buvo išspausdintas P. Cvirkos, L. Giros, K. Korsako, J. Šimkaus pareiškimas, smerkiantis nihilistines pažiūras lietuvių tautos kultūrinio ir literatūrinio palikimo vertinimo klausimais.

⁴² M. Burokevičius, Lietuvos KP ideologinis darbas su inteligentija 1940—1965 m., V., 1972, p. 43.

Taigi ir kultūrinė revoliucija respublikoje vyko aštrios klasių kovos sąlygomis. Reikia tik stebėtis, kad, dirbdama tokiomis sudėtingomis aplinkybėmis, partija jau 1940—1941 m. sugebėjo žymiu mastu įveikti buržuazinės ideologijos ir propagandos pasekmes.

III. Proletariatas kovoja prieš buržuaziją ne tik ekonomikos, ideologijos, bet ir politikos srityje. Politinė kova — aukščiausia darbininkų klasinės kovos forma. Tai darbininkų klasės kova už valdžios paėmimą į savo rankas ir jos išlaikymą. Nagrinėjamoju laikotarpiu klasių kova Lietuvoje vyko ir politikos srityje.

Darbininkų klasės, darbo valstietijos politinis aktyvumas ir veržlumas taikaus revoliucijos vystymosi laikotarpiu laikinai išgąsdino ir pribloškė buržuaziją, jos reakingiausias sluoksnius. Todėl iš pradžių reakcinės jėgos krašte veikė be aiškios programos, padrikai. Liaudies Seimo priimti nutarimai galutinai išsklaidė buržuazijos abejones, ji suprato, kad dabar kiekvieną dieną jos pozicijos silpnės. Buržuazijai kilo alternatyva: arba susitaikyti su esama padėtimi ir pasiduoti be kovos, arba bandyti bet kokiomis priemonėmis susigrąžinti prarastas pozicijas. Lietuviškoji buržuazija pasirinko antrąjį kelią ir stojo į žūtbutinį mūšį, tiek siekdama išsilaikyti valstybinės valdžios ir valdymo organuose, tiek betarpiškai organizuodama kontrrevoliucinį pogrindį krašte.

Tuo tarpu socializmo statybos uždaviniai reikalavo nedelsiant išmesti iš visų valstybės aparato grandžių buržuazinės diktatūros smurto politikos vykdytojus, asmenis, kurie negalėjo turėti liaudies pasitikėjimo, vykdamas esminius socialinius, ekonominius, politinius ir kultūrinius pertvarkymus. Tokie reikalavimai taikaus revoliucijos vystymosi laikotarpiu buvo keliami masiniuose darbo žmonių susirinkimuose, mitinguose. Antai 1940 m. birželio 24 d. Kauno darbo žmonių manifestacijos-mitingo priimtoje rezoliucijoje, be kitų, buvo reikalaujama ir pašalinti liaudies priešus iš valstybės aparato⁴³. Mažeikių apskrities Židikų valsčiaus Pikelių apylinkės viešųjų darbų darbininkų susirinkimo 1940 m. liepos 7 d. priimtoje rezoliucijoje tarp kitų reikalavimų buvo ir toks: „Išvalyti valstybės aparatą nuo visų Smetonos pakaliku, nuo tautos priešų“⁴⁴.

Todėl buvo visai suprantama, kad Tarybų valdžia ėmėsi skubių priemonių valdžios ir valdymo aparatui pertvarkyti. Laipsniškai buvo keičiami kadrai tiek komisariatuose ir jiems tolygiose žinybose, tiek ir apskričių, valsčių įstaigose.

Kurdama naują valstybinį aparatą, Lietuvos KP(b) nuo pat pirmųjų dienų vadovavosi principinės svarbos V. Lenino teiginiu apie buržuazinių specialistų įtraukimą į gamybą ir panaudojimą socializmo statybos

⁴³ Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais. Dokumentų rinkinys, V., 1965, p. 74.

⁴⁴ PA, f. 706, ap. 706—20, b. 39, l. 87.

interesai. Tarybų valdžia, išskyrus mažas išimtis, sudarė sąlygas didžiajai daliai buvusio buržuazinės valstybės aparato darbuotojų pasireikšti viename ar kitame darbo bare. Tik nežymiai senojo buržuazinio aparato reakcingiausių tarnautojų bei visuomeninių reakcinių organizacijų vadovų grupei Tarybų valdžia iš pat pradžių pritaikė represines priemones. O absoliuti dauguma buvusio buržuazinio aparato tarnautojų, kaip ir visi krašto gyventojai, galėjo pilnai naudotis socialistinės demokratijos privalumais. Tačiau vėlesnė įvykių raida parodė, jog nemažai senojo buržuazinio aparato darbuotojų, paliktų dirbti tarybinėse įstaigose, neatsisakė savo ankstesnių pažiūrų ir piktam pasinaudojo humanišku Tarybų valdžios elgesiu su jais.

Gausėjant valstybinio aparato darbuotojų sabotažo aktų, LKP(b) CK biuras 1940 m. lapkričio 5 d. priėmė nutarimą dėl Lietuvos TSR tarybinio valstybinio aparato sustiprinimo⁴⁵. Respublikos liaudies komisariatams buvo įpareigoti per dvi savaites atleisti iš vadovaujančio darbo buvusius kapitalistus, dvarininkus, aktyvius smetoninio režimo veikėjus. Ši priemonė nebuvo taikoma buržuaziniams specialistams, kurie turėjo būti panaudoti socializmo statyboje⁴⁶. Tačiau principinės svarbos nutarimas nebuvo pilnutinai įgyvendintas. Dėl nepakankamo patyrimo kadro parinkimo srityje, o kartais ir budrumo stokos kai kuriuose komisariatuose antitarybiniai elementai ir toliau liko dirbti. Tarybinei santvarkai svetimais elementais ypač buvo užterštas Finansų liaudies komisariatas, kuriame 1941 m. balandžio mėn. tarnautojai, kilę iš buožių, pirklių ir stambiųjų savininkų, sudarė apie 70%⁴⁷. Lietuvos KP(b) CK įpareigojo komisariato vadovybę minėtuosius trūkumus kadro srityje nedelsiant ištaisyti.

Dar sudėtingesnė kadro padėtis buvo Tarybų valdžios žemutinėse grandyse. Į vadovaujantį darbą buvo iškelti tūkstančiai paprastų darbininkų, darbo valstiečių, kurie anksčiau niekada nedirbo valstybinėse įstaigose, neturėjo reikiamo patyrimo, o dažnai ir reikiamų žinių. Tuo naudojosi priešiški tarybinei santvarkai elementai. 1941 m. birželio mėn. pradžioje Raseinių apskrities vykdomajame komitete iš 118 darbuotojų 72 žmonės praeityje buvo įvairių buržuazinių partijų ir organizacijų nariai, jų tarpe 16 — aktyvūs tautininkų partijos veikėjai.

Respublikos partinė organizacija stengėsi apvalyti tarybinį aparatą nuo antitarybinių elementų, į jų vietą siuntė komunistus ir kitus patikimus, Tarybų valdžiai ir Partijai atsidavusius darbuotojus.

⁴⁵ A. Butkutė-Rameliene, min. veik., p. 58.

⁴⁶ Tačiau šis nutarimas ne visur buvo teisingai supastas. Kai kuriuose liaudies komisariatuose kaip „nepamainomi specialistai“ ir toliau liko dirbti užkietėję tarybinės santvarkos priešai.

⁴⁷ A. Butkutė-Rameliene, min. veik., p. 61.

1940—1941 m. nustumta nuo valdžios lietuviškosios buržuazijos reakcinė dalis ėmė rengtis ginkluotai kovai. Ši aukščiausia politinės kovos forma to laikotarpio sąlygomis jau nebebuvo tik paprastas „nuskriaustų“ buržuazinių elementų sąskaitų su Tarybų valdžia suvedimas arba kerštas už jiems padarytas „skriaudas“. Šios kovos šaknys buvo klasinės. Tai buvo paskutinė buržuazijos galimybė, paskutinė viltis pasiekti pergalę. Kartu buržuazija gerai suprato, kas jos laukė, kovą pralaimėjus, todėl ši kova turėjo būti broližudiška, žiauri ir negailestinga.

Paskelbus Tarybų valdžią Lietuvoje, nemaža buržuazinių nacionalistinių lyderių, sekdami A. Smetona, bijodami darbo žmonių rūstybės, bėgo į hitlerinę Vokietiją, o kai kurie atsidūrė net Jungtinėse Amerikos Valstijose. Kontrrevoliucinės jėgos, susitelkusios emigracijoje, ėmė kurti planus, ieškoti kelių ir būdų buvusiai padėčiai susigrąžinti. Matydamos, kad savo jėgomis atkurti buržuazinę santvarką Lietuvoje nepajėgs, viltis susigrąžinti buvusią padėtį pirmiausia jos siejo su hitlerinės Vokietijos kariniais planais.

Nesėdėjo, sudėjusi rankas, ir buvusi buržuazinės Lietuvos diplomatinės tarnyba užsienyje. 1940 m. rugsėjo mėn. Romoje įvyko buvusių pasiuntinių pasitarimas, kuriame buvo nutarta, neatsižvelgiant į realią padėtį krašte, pripažinti buržuazinės vyriausybės tęstinumą, o minėtojo tęstinumo reiškiu laikyti buvusį Lietuvos užsienio reikalų ministrą, buržuazinės Lietuvos diplomatijos šefą, pasiuntinį Vatikane S. Lozoraitį⁴⁸.

1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne įsikūrė vadinamasis Lietuvių aktyvistų frontas (LAF), į kurį susibūrė buvusių buržuazinių ir smulkia-buržuazinių partijų bei srovių — krikščionių demokratų, voldemarininkų, liaudininkų, socialdemokratų — veikėjai ir nariai. Jo organizatorius ir vadovas buvo buržuazinės Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje pulk. K. Škirpa. Jis turėjo tapti ir būsimosios kvilinginės „Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės“ pirmininku. LAF gretas Vokietijoje nuolat papildydavo kontrrevoliuciniai elementai, įvairiais būdais perėję Vokietijos—Tarybų Lietuvos sieną. Ši kontrrevoliucinė bazė dar sustiprėjo, kai 1941 m. kovo mėn. kartu su 54 tūkst. repatriavusių iš Lietuvos vokiečių Vokietijoje atsidūrė ir nemažas būrys lietuviškų antiliaudinių elementų.

Nuo pat savo veiklos pradžios Lietuvių aktyvistų frontas pradėjo glaudžiai bendradarbiauti su atitinkamais hitlerinės valdžios civiliniais, saugumo, žvalgybos ir kariniais organais, naudojosi įvairiapusiška jų parama. Savo ruožtu Lietuvių aktyvistų fronto centro vadovybė davė savo žmonių minėtosioms hitlerininkų įstaigoms: dalyvauti desantinin-

⁴⁸ Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MACBRS), BF-3105, l. 142; A. Gaigalaitė, Buržuaziniai nacionalistai hitlerinės Vokietijos tarnyboje 1939—1941 m., Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, t. 2(19), 1960, p. 139.

kų ir diversantų kursuose; dirbti vertėjais prie karinių dalinių ir pan. Buvo bandoma įkurti net karinę formuotę „Tautinio darbo apsauga“⁴⁹.

Siekdamas savo tikslų ir vykdydamas hitlerinės karinės mašinos užduotis, Lietuvių aktyvistų frontas iš Lietuvoje likusių Tarybų valdžiai priešiškų žmonių ėmė kurti pagrindines organizacijas, karines grupes. Į kontrrevoliucinę veiklą buvo įtraukiami buvusios buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkai, tarnavę Tarybinės armijos 29 teritoriniame šaulių korpuse⁵⁰. Kontrrevoliucinėje veikloje dalyvaujantys asmenys šnipinėjo hitlerinės Vokietijos naudai, vedė antitarybinę propagandą: skleidė antitarybinius šmeižtus, kurstė tautinę nesantaiką, baugino tarybinius piliečius, kėlė nepasitikėjimą Tarybų valdžia ir kitokiomis priemonėmis ruošėsi padėti hitlerinei kariuomenei okupuoti Lietuvą. Tais pačiais tikslais į Lietuvą buvo permetami ginkluoti „aktyvistai“, aprūpinti radijo siųstuvais ir diversinėmis priemonėmis; jie atgabendavo instrukcijų, atsišaukimų ir kitos antitarybinės literatūros.

1941 m. pavasarį Vilniuje ir Kaune buvo suorganizuoti du pagrindiniai Lietuvių aktyvistų fronto veiklos štabai⁵¹. Tarybiniams saugumo organams likvidavus LAF štabą Vilniuje, iš abiejų štabų buvo sudarytas vienas Vyriausiasis štabas Kaune.

Nors Lietuvių aktyvistų fronto, kaip hitlerinės karinės žvalgybos penktosios kolonos Lietuvoje, svarbiausias uždavinys buvo pradėti savo veiklą, kilus karui tarp fašistinės Vokietijos ir Tarybų Sąjungos, kai kurių diversijų bei teroro aktų buvo jau karo išvakarėse. Antai 1940 m. pabaigoje buvo įvykdytas teroro aktas prieš VRLK darbuotoją Stanislovavičių. 1941 m. pradžioje buvo išardyta dalis geležinkelio linijos Vilnius—Kaišiadorys, ir tik geležinkelininkų budrumas padėjo išvengti traukinio katastrofos⁵². Panašių aktų būta ir daugiau.

Apskritai paėmus, ginkluotas nacionalistinis pagrindis tuo metu buvo negausus; jis vienas nedrįso pradėti kovinių veiksmų prieš Tarybų valdžią respublikoje.

Kontrrevoliucinį pagrindį bei jo rezervą krašte sudarė daugiausia antitarybiškai nusiteikę buvę buržuazinės kariuomenės karininkai, policijos ir saugumo pareigūnai, įvairūs valdininkai, uždarytų buržuazinių partijų ir organizacijų, ypač šaulių sąjungos, nariai, reakcingai nusiteikę dvasininkai bei kiti Tarybų valdžios „nuskriausti“ asmenys, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių degė neapykanta Tarybų valdžiai. Partinio priklausomumo požiūriu tai buvo ne tik paleistos buvusios valdančios

⁴⁹ MACBRS, BF-3105, l. 88—89.

⁵⁰ J. Vildžiūnas, min. veik., p. 281; Hitlerininkų penktoji kolona, V., 1961, p. 80.

⁵¹ Lietuvių enciklopedija, t. 16, Boston, 1958, p. 28.

⁵² A. Gaigalaitė, min. veik., p. 143.

tautininkų partijos, bet ir jai opozicinių — krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų — partijų nariai. Kontrrevoliuciniu keliu pasuko ir dalis nacionalistinio tvaiko apkrėstų nepartinių asmenų, daugiausia aukštesniųjų klasių moksleiviai ir studentai. Tačiau reikia pabrėžti, kad pagrindinę lietuviškosios buržuazijos dalį į kontrrevoliucinę veiklą pirmiausia pastūmėjo ne idėjiniai ar politiniai, bet materialiniai motyvai — stambiosios privatinės nuosavybės netekimas. Nacionalistinių nuotaikų kurstymas tebuvo priedanga tikrosioms priežastims pridengti. Socialiniu požiūriu kontrrevoliucinis pagrindis buvo taip pat margas, tačiau daugumą sudarė išeiviai iš eksproprijuotų klasių, stambiųjų ūkininkų (buožių), reakcinės inteligentijos.

Taigi Lietuvoje Tėvynės karo išvakarėse iš įvairių lietuviškosios buržuazijos sluoksnių susiformavo antitarybinis blokas, kuriam vadovavo krašto kontrrevoliucinių jėgų konsolidacijos centras — Lietuvos aktyvistų frontas. Ši lietuvių tautos dalis, savo klasinius interesus iškėlusį aukščiau už liaudies, tautos daugumos interesus, ryžosi sudaryti sandėrį su hitlerine Vokietija, kad nuverstų esamą santvarką ir atkurtų savo klasės politinį bei ekonominį viešpatavimą, buržuazinę Lietuvos valstybę, vėl taptų hegmonu lietuvių tautos visuomeniniame gyvenime.

Kaip jau buvo minėta, 1940—1941 m. revoliucinių pertvarkymų laikotarpiu išnaudotojiškų klasių pasipriešinimas pirmiausia buvo slopinamas ekonominiu keliu, ir tik labai nežymiai reakingai buržuazijos daliai už antiliaudinę veiklą praeityje buvo taikytos represinės priemonės. O visos buržuazijos kaip klasės atžvilgiu tuo metu nereikėjo imtis kokių nors ypatingų politinių priemonių, pvz., atimti rinkimų teisę ir pan. Buržuazija naudojosi tomis pačiomis demokratinėmis teisėmis ir laisvėmis, kaip ir visi darbo žmonės. Šių teisių suteikimas buržuazijai tuo metu nekėlė grėsmės proletariato diktatūrai.

Tačiau, didėję Vokietijos puolimo prieš Tarybų Sąjungą pavojui, padėtis mūsų respublikoje iš esmės keitėsi. Reakingoji buržuazijos dalis kaskart labiau kėlė galvą, priešindamasi socializmo statybai. Todėl bręstančio karo išvakarėse Tarybų valdžia buvo priversta imtis represinių priemonių klasinio priešo, antitarybinių profašistinių elementų atžvilgiu ir iškeldinti juos už Lietuvos TSR ribų. Žymią jų dalį sudarė savo antiliaudine veikla susikompromitavę reakciniai veikėjai bei stambūs valdininkai, buržuazinių, nacionalistinių partijų bei organizacijų veikėjai, buržuazinio baudžiamojo aparato tarnautojai, reakciniai buržuazinės kariuomenės karininkai ir pan.

Reikia pažymėti, kad šis priverstinis iškeldinimas karo grėsmės akiivaizdoje buvo įvykdytas paskubomis. Dėl to čia pasitaikė socialistinio teisėtumo pažeidimo atvejų. Dalis veiklių kontrrevoliucionierių, užsimas-

kavusių ar pasislėpusių, nebuvo išaiškinta, tuo tarpu suimtų ir išsiųstų asmenų tarpe buvo ir liaudžiai nenusikaltusių žmonių.

Si priemonė, kaip parodė vėlesni įvykiai, buvo padiktuota rūsčios būtinybės. Hitlerinė Vokietija, pradėjusi karą prieš Tarybų Sąjungą, okupuotose teritorijose visur ieškojusi tarybinės santvarkos priešų, iš Lietuvos iškeldintų antiliaudinių elementų negalėjo panaudoti savo tikslais. Pokario metais Tarybų valdžia leido grįžti į Lietuvą 1941 m. iškeldintiems asmenims; dalis iš jų buvo reabilituota.

Klasių kova respublikoje 1940—1941 m. dar kartą įtikinamai parodė, kad nueinančios nuo istorinės arenos išnaudotojų klasės geruoju neužleidžia savo pozicijų, kad ir Lietuvoje jos bergždžiai bandė sustabdyti istorijos ratą. Ji patvirtina V. Lenino teiginį, kad viena pagrindinių proletariato diktatūros funkcijų pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu yra „...nuslopinti neišvengiamą, žūtbutinį, buržuazijos pasipriešinimą“⁵³.

КЛАССОВАЯ БОРЬБА В НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛИЗМА В ЛИТВЕ (1940—1941 гг.)

Г. Ш А Д Ж Ю С

Резюме

Изучение истории классовой борьбы в Литве в переходный период от капитализма к социализму имеет важное значение для правильного понимания целого ряда событий и явлений процесса строительства социализма в республике.

С первых дней социалистической революции 1940 г. в республике началась непримиримая классовая борьба между рабочим классом и буржуазией, между капитализмом и социализмом. Рабочий класс Литвы, взяв власть в свои руки, объективно был заинтересован не в развитии классовой борьбы, доведении ее до вооруженных столкновений, а в их предотвращении.

В результате мирной победы социалистической революции литовская реакционная буржуазия получила возможность сохранить некоторые экономические позиции, а главное — свои кадры. Вынужденная без боя передать в руки рабочего класса политическую власть, она не отказалась от нее: классовая борьба происходила в сфере экономики, идеологии, политики. Реакционная литовская буржуазия, надеясь на реставрацию капитализма, по мере углубления социалистических преобразований в республике усиливала подрывную работу против советского строя, организовывала акты саботажа, диверсии, уклонялась от уплаты налогов, распространяла ложные слухи и т. д.

На обострение классовой борьбы в республике непосредственное влияние оказывали как враждебная деятельность группы дипломатов буржуазной Литвы, так и реакционной части литовской эмиграции.

Буржуазия Литвы понимала, что вооруженное выступление без своевременной поддержки извне обречено на провал, поэтому она возлагала надежды на предстоящую войну между фашистской Германией и СССР. Буржуазно-националистиче-

⁵³ V. I. Leninas, Raštai, t. 25, V., 1954, p. 379.

ское подполье деятельно готовилось к тому, чтобы в случае войны выступить с оружием в руках против Советской власти.

В 1940—1941 гг. для подавления сопротивления реакционной буржуазии применялись как экономические, так и политические меры. В результате активизации деятельности контрреволюционных сил и ввиду нависшей военной угрозы в середине июня 1941 г. было осуществлено в административном порядке выселение из Литвы в восточные районы страны активных деятелей буржуазного режима и других контрреволюционных элементов. Эти действия диктовались реальной необходимостью и, как впоследствии показали события Великой Отечественной войны, отвечали жизненным интересам Советской власти.

Таким образом, коренные противоречия переходного периода, выраженные в известной формуле В. И. Ленина «кто — кого», и в Литве с первых дней строительства социализма не могли быть разрешены иначе, как путем классовой борьбы.